

Pratarmė

Knyga baigta rašyti Moskovijai jau ketvirtus metus plėšiant Ukrainą. Pasaulis regi didžiausią karą Europoje. Didvyriškas ir Vakarų valstybes apstulbinęs ukrainiečių pasipriešinimas pirmosiomis agresijos savaitėmis pavertė niekais Kremliaus valdovo planus žaibiška „karine operacija“ prijungti Ukrainą bei jos žmones ir paskelbti pasauliui apie Rusijos žemių „susigrąžinimą“. Galima numanyti, kad po tokios pergalės būtų imtasi ir Baltijos šalių, kurios ordiškajame kultūriniame ir politiniame mentalitete gyvuoja kaip carinės ir sovietinės imperijų „severo-zapadnyj kraj“. Tos šalys anksčiau ar vėliau būsiančios įtrauktos „atsigavusios“ imperijos glėbin. Baltijos šalių gyventojai greitai suvokė esą kitas Kremliaus taikiny, tad ukrainiečius liejant kraują ir už juos, už jų laisvę ir nepriklausomybę. Šitai ima suvokti ir didžiosios Europos Sąjungos valstybės – įsisukusi ordiškiosios agresijos mašina grasina visai Europai, tad būtina didinti visokeriopą paramą ukrainiečiams laisvės gynėjams, o patiems kuo skubiau ginkluotis. Juolab kad pasaulyje vykstanti didžiųjų galių kova dėl pasaulio valdymo pobūdžio kasdien teikia Baltijos šalims, Europos Sąjungai ir NATO vis naujų iššūkių, susijusių ir su besikeičiančiomis Jungtinių Valstijų geopolitikos gairėmis bei tikslais, kuriuos įgarsina prezidentas Donaldas Trumpas ir jo komanda. Kad ir kaip žvelgtume į amerikiečių politikos ir geopolitikos „viražus“, aišku viena – ES būtina kuo skubiau imtis visapusiškos atsakomybės už savo geopolitinį subjektiškumą, kuris šiuo metu akivaizdžiai siejamas su bendros karinės galios didinimu ir jos valdymo stiprinimu.

Karinės galios stiprinimą didžia dalimi lemia ir vis labiau lems naujų vadinamojo dirbtinio intelekto (DI) sistemų ir technologijų,

taip pat jų pagrindu kuriamų robotų taikymas. Ukrainiečių priešinimasis Moskovijos ordos agresijai nepaprastai paspartino DI technologijų ir įtaisų plėtrą, gamybą ir taikymą ne simuliacinių žaidimų, o tikrų kovų sąlygomis. Vis labiau „savarankiškais“ tampantys įvairiausios paskirties dronai iš pagalbinės karinės technikos virto viena svarbiausių ginkluotės rūšių su savais specialiaisiais daliniais bei mokslinėmis gamybinėmis laboratorijomis. Jau išbandomi ir kariniai robotai, savarankiškai dalyvaujantys karinėse operacijose, iš mūšio lauko išgabenantys sužeistuosius, padedantys žvalgyboje. Kitas plataus DI karinių technologijų taikymo „židinys“ – Izraelio didžiulė karinė operacija Gazos ruože, siekiant sunaikinti teroristinę „Hamas“ organizaciją po jos kruvino išpuolio 2023 m. spalio 7 dieną. Karinių veiksmų apimtis ir intensyvumas sudėtingoje urbanistinėje tankiai gyvenamoje aplinkoje vertė kariškius vis labiau sprendimus naikinti taikinius ir žudyti perleisti pačioms DI sistemoms, kurios sugeba daug greičiau apdoroti didžiulius informacijos srautus apie besikeičiančias kovų aplinkybes, numatytų sunaikinti taikinių pasirodymo vienoje ar kitoje vietoje tikimybes, jų judėjimą ir kitus dalykus, nei juos valdantys operatoriai. Nuožnios kremlinės agresijos tikrovė verčia peržengti dar visai neseniai buvusias atrodytų „nepajudinamas“ raudonąsias linijas DI technologijų taikymo srityje – DI valdomi įtaisai jokių būdu neturį įgauti tokios autonomijos, kuri jau leistų jiems priimti sprendimus žudyti žmones. Žvelgiant į didžiųjų pasaulio šalių bei ES dokumentus, kuriais siekiama įtvirtinti juridinius DI technologijų kūrimo ir taikymo bei jų priežiūros pagrindus ir gaires, labai aiškiai matyti, kaip pastangos susivokti ir įteisinti tam tikrus žmogaus ir DI technologijų sąveikos saugiklius, kad DI įtaisų priežiūra neišsprūstų iš žmogaus rankų, atsilieka nuo DI taikymo realijų. Vis labiau visuomenei neprieinami įslaptinti kariniai DI technologijų kūrimo ir taikymo barai. Meninė mokslinė kūryba jau

niekaip nebegali apsieiti be DI pagalbos, plečiasi DI meno rinkos. DI sistemos pasitelkiamos valstybių valdyme ir politinėse kampanijose. Šitai rodo, kad žmogus niekaip negalės visiškai suvaldyti DI technologijų, taip pat ir jų pagrindu kuriamų humanoidinių robotų, kurie neišvengiamai susisaistys į robotų „visuomenę“, įsitvirtinus „skaitmeninių protų“ moralinio statuso suvokimui ir jo įteisšinimui.

DI technologijų kūrimo ir taikymo proveržis ištiko pasaulį antrajame dešimtmetyje, kai pasitelkus ir išstobulinus didžiulius kalbos modelius DI ėmė bendrauti su žmogumi ne tik realiu užklauso laiku spręsdamas jam nusakomas problemas, padėdamas kurti įvairiausias tekstus bei kitokius kūrinius, vykdyti mokslinius tyrimus, bet ir reikšti atsakomuosius „žmogiškus jausmus“, padedančius socialiniu veikėju įvardijamam įtaisui tapti „geriausiu draugu“ ar net meilužiu. DI raida žymi naują pasaulinio kapitalizmo raidos stadiją, kurioje jau suprekinami ir suišteklinami ne tik žmonių jausmai, jų kūrybinė raiška, bet ir lingvistiniai pasaulio klodai, kuriuos visapusiškai monetizuoja *Google* paieškos sistema. Ši stadija įvardijama įvairiai, nelygu koks aspektas išskiriamas ir aptariamas kaip ypatingas ar vyraujantis – postmodernusis, medijų, lingvistinis, duomenų, infotechnologinių platformų kapitalizmas. Karlo Marx'o buvo numatyta, kad technikos kūrimas ir taikymas vis labiau lems kapitalizmo sistemos ir jos ekonomikos raidą. XX a. Martinas Heideggeris ir Jaques'as Ellulis išsamiai aptarė neišvengiamą techninės sistemos įsivyravimą žmogaus gyvenamajame pasaulyje – jau ne žmogus valdo techninę sistemą, bet yra priverstas jam pačiam net nesuvokiant veikti pagal tos sistemos raidos logiką, kuri įtvirtina esminį, pažangą vadinamą, nuolatinio technikos atnaujinimo tikslą. Ta pažanga skatina ir nepaliaujamą ginkluotės atnaujinimą, jos valdymą karo sąlygomis vis labiau perleidžiant DI sistemoms bei ypatingoms žmonių naikinimo programoms. Tad žmogus, įtrauktas į vis sparčiau besisukantį pažangos vardan pažangos ratą, kuriame

švyti niekaip nepasiekiamo amžino „naujumo“ ar „novacijos“ žvaigždė, jau niekaip nebegali sau kelti klausimo – o kam ta pažanga, kam tas naujumas, ypač regint vis spartėjantį planetos gyvūnijos rūšių nykimą, grėsmingus klimato kaitos iššūkius ir kitas blogybes, kurios verste verčia žmoniją pirmiausia susitarti dėl visuotinės taikos ir spartaus nusiginklavimo, o sykiu ir technologinės pažangos priežiūros? Savaime suprantama, kad tokie klausimai rodytų žmogų, juolab mokslininką esant atsilikėlį, abejojantį pažangos besąlyginiu gėriu, tad ir netinkamą pažangiai pilietinei visuomenei, taip pat priešakinių info-nano-bio-technologijų korporacijai ar moksliniam kolektyvui. Nors gyvename vis labiau planetą dusinančių pažangos atliekų aplinkoje, grasinančioje nenusipėjama žmonijos išlikimo iššūkiais, tačiau kuriamos teorijos, neva kaip tik technologinė pažanga ir padėsianti tuos iššūkius suvaldyti, visiškai apeinant egzistencinį visuotinės taikos ir nusiginklavimo klausimą.

Pirmame knygos skyriuje paryškinami ir aptariami esminiai dabartinio kapitalizmo ir jo techninės sistemos bruožai, iškeliant pirminį techninės sistemos tikslingumą, nusakomą kaip nepalaujamą technologinis naujumas ir kuo spartesnis jos diegimas. Techninės sistemos raidos logika atliepia esminį kapitalizmo sistemos tikslingumą – suprekinti ir suišteklinti visas žmogaus gyvenamojo pasaulio sritis, visas žmogaus dvasines ir fiziologines „materijas“ (Rubavičius 2010). Kapitalizmo sistemos ontologinius bruožus išklė ir išskleidė Heideggeris, svarstydamas „technikos klausimą“ ir rodydamas, kaip neišvengiamai gamtamokslinis Naujųjų laikų pažinimas susisaisė su technine gamyba ir įtvirtino gamtamokslinį pasaulėvaizdį, kuriame subjektu virtęs žmogus įgauna galią ne tik pažinti objektais verčiamą pasaulį, bet ir jį valdyti bei perdirbti. Jis numatė, kad kaip tik kibernetika taps pagrindiniu mokslu ir gamybine technine galia, o žmogaus gyvenamąjį pasaulį būsiant vis labiau kibernetizuojamą, sykiu filosofijai netenkant savo me-

tafizinės apmąstymų apimties ir išsiskaidant į pavienes technines filosofines disciplinas, kurios jau niekaip nebegalės svarstyti visuotinio pasaulio raidos „vaizdinio“. Svarbus dabartinio kapitalizmo raidos ypatumas – technologinis individualios ir visuomeninės sąmonės užvaldymas, pajungiant ir politinius vyksmus, kuris aptariamas pasitelkiant Edwardo Bernayso, Guy Debord'o ir Bernard'o Stieglerio įžvalgas. Stiegleris nuosekliai plėtojo idėjas apie žmogaus evoliucijos techniskumą ir technologiškumą, individualios ir visuomeninės sąmonės raidą siedamas su naujų įrankių bei įtaisų kūrimu ir taikymu. Tačiau sykiu jis rodė, kad visokiems žmogaus sukurtiems įrankiams būdingas savas „toksiškumas“ – jie ne tik galimi nukreipti prieš žmogų, bet ir palieka jam nepastebimą nuodingų atliekų ar pasekmių šleifą. Ypač entropiškomis jis laiko skaičiuokliškus kibernetinius įtaisus, kuriems nukenksminti ir siūlė skatinti mokslinę bendruomenę kurti naują kibernetinio mokslo pagrindą ir skleisti negentropinės raidos idėją, teigiančią gyvybės apraiškų įvairovės reikšmę naujosios techninės farmakologijos aplinkoje. Todėl ir antropoceną jis neretai pervardindavo entropocenu, paryškindamas planetinei žmonijos techninei veiklai būdingą savinaikos aspektą. Kadangi techninė sistema plėtojama žmogaus gyvenamojo pasaulio kibernetizavimo pagrindu, tai ir pačios techninės sistemos raidą, jos pažangą ima lemti tiesioginis dirbtinio intelekto valdymas, patį žmogų ir jo gyvenamąjį pasaulį suvokiant kaip ypatingą kibernetinę sistemą. Tiesa, kol kas jokie mokslai negali atsakyti į klausimą, kas yra sąmonė ir kas yra intelektas, tačiau tai netrukdo susidaryti supaprastintą skaičiuokliško intelekto vaizdinį ir jo pagrindu kurti veiksmingus technologinius įtaisus, kurie jau tą vaizdinį įtvirtina visuomenės sąmonėje DI pavidalu. Ypač svarbios šiuo požiūriu yra švietimo ir aukštojo mokslo sistemos, kurios vis labiau pajungiamos DI ir debesijos valdymui, pastarajai patikint individualių mokymo programų sudarymą ir

jų pateikimą, atsižvelgiant į konkrečiam studentui sudarytą intelektualinių gebėjimų ir emocijų struktūros vaizdinį ar „profilį“ (Chan 2023), kuriame paryškinamos ir jo ideologinės nuostatos.

Antrame knygos skyriuje pirmiausia trumpai aptariama DI sistemų kūrimo istorija, iškeliant esminį jų bruožą – imituoti tam tikrus žmogaus sąmonės, jo jausmų ir veiksmų bruožus. Tad DI sistemos jau nuo seno buvo „personalizuojamos“, o pastaruoju metu jos jau imamos suvokti kaip skaitmeninės „žmogiškos“ būtybės, ir svarstomos jų teisės, plėtojant bendravimo su skaitmeninėmis būtybėmis etiką. Šios srities problemų svarstymus skatina ir humanoidinių robotų, taip pat sekstechos rinkos plėtra – juk neįmanoma apeiti klausimų apie abipusį pasitikėjimą bendraujant, sutikimo bendrauti, juolab pritarimo leisti į intymius santykius ir tų santykių etiką. Vis labiau skaitmeninėms technologijoms atsiveria žmogaus dvasinio pasaulio erdvė: DI imasi pagelbėti meditacijų ir prašviesėjimo kelyje, išgarsėjusių guru avatarai kviečia išbandyti „senąsias“ dvasinio tobulėjimo praktikas, suprantama, už tam tikrą prisijungimo mokestį. Sparčiai plėtojama ir DI meno dirbinių rinkla, o „skaitmeninių menininkų“ darbai verčia peržvelgti estetines kategorijas, meno kūrinio ir suvokėjo santykių supratimą, svarstant klausimus, kaip įsivaizduoti skaitmeninių pavidalų vaizduotę algoritmams perimant žmogiškosios vaizduotės valdymą, kaip įsivaizduoti skaitmeninių žmogiškais laikomų pavidalų estetinę ar meninę patirtį, koks „jų“ požiūris į savus ir žmogiškuosius menus? Tačiau išlieka esminis klausimas, kas valdys pasaulį – žmogus ar super DI sistemos, susijungusios į įvairialypę pasaulinę sistemą, kuri daugiopai didins jų technologines galias? Įvairiais aspektais paryškinami technooptimistinių ir technopesimistinių žmonijos raidos scenarijų skirtumai, kreipiant dėmesį į Nicko Bostromo svarstytus žmonijai neišvengiamai kylančius egzistencinius pavojus ir nurodant esminį abiem scenarijams būdingą „lemtingo virsmo“

keliamą baimę ar siaubą. Juk ir technologinei pažangai, ir DI tobulinimui atsidavę mokslininkai, pranašaujantys naują *techno sapiens* raidos pakopą, niekaip negali įtikinti, kad tokia ateitis yra besąlygiškas gėris. Neramina ir su DI plėtra siejamos galimybės šioms sistemoms užvaldyti pasaulį. Tos galimybės įvairiai plėtojamos ir įvaizdinamos meninėje kūryboje, ypač mokslinės fantastikos filmuose, kurie ir filosofams bei kultūros antropologams teikia nemažai peno. Tereikia prisiminti Endy'o ir Lara'os Wachowski „Matricą“ bei Jameso Camerono „Avatarą“ ir jų tęsinius, kuriuose atskleidžiami vis nauji mus laukiančios ateities kontūrai, o jų ženklai jau regimi kasdienybėje, vis labiau plintant bendravimui su įvairiausių gebėjimų protaujančiais skaitmeniniais „socialiniais veikėjais“ bei humanoidiniais intymių santykių žinovais.

Pasaulio valdymo klausimas išskleidžiamas aptariant Bostromo svarstomus ateities scenarijus ir atkreipiant dėmesį į Eliezero Yudkowsky'o išsakytus perspėjimus dėl žmoniją galinčių ištikti DI tobulinimo keliamų egzistencinių grėsmių, kurių ji jau niekaip nepajėgsianti suvaldyti. Būtina kur kas rimčiau gvildinti žymiausių tos srities mokslininkų išsakomus būgštavimus dėl naujausiose DI sistemose atsirandančių vadinamųjų „juodųjų dėžių“, kurių turinys darosi nebesuvokiamas, tad nebeįmanoma racionaliai paaiškinti nei kokia yra DI gaunamų rezultatų „trajektorija“, nei jų galimo elgesio, juolab jas mokantis meluoti, apgaudinėti, kurti feikines naujienas ir kitokias žinias. Kaip tam tikras perspėjimas skamba ir kompiuterinės apsaugos programos „Avast“ siuntinėjamas įspėjimas, kad DI generuojamos personos pasitelkia naujausią DI technologiją kurti melagingus, tačiau labai įtikinamus video apgaudinėti žmones, kad jų kūrėjai galėtų pavogti iš sąskaitų pinigų ar užkrėsti įtaisus virusais; nors sukurtieji asmenys nepretenduoja būti realiais žmonėmis, o gyvuoja tik internete, būtina mokytis, kaip nuo jų apsisaugoti. Tačiau kas padės apsisaugoti, jei pati apsauga bus perleista DI?